

מזווית אחרת

מתתיהו מינץ

דוד זית, האוטופיה השומרית: השומר הצעיר בפולין 1921-1931, המרכז למורשת בן-גוריון ויד יערי, קריית שדה-בוקר וגבעת חביבה, 518 עמודים.

התנועה השומרית, כפי שהיא מוכרת לנו מאז שנות השלושים, לא צמחה יש מאין, וגם גלגוליה לא נגזרו מתכנית אידאולוגית ערוכה מראש. הייתה זו השתלשלות איטית, הליכת עקב בצד אגודל, הפנמה מתפעמת ונרתעת כאחת של תקוות ויעדים. לא קלה, אפוא, דרכו של המבקש לפענח את הקודים של התופעה ולקבץ מסמרות לגביה.

דוד זית עשה מאמץ להתמודד עם ה'זיגזגים' ולהקנות להם דינמיקה של תהליכים. הוא חושף בפני הקורא מדעת, ופה ושם אולי בהיסח הדעת, לא התפתחות לינארית צוברת כוח וביטחון, אלא מערכת עימותים, מתסכלת לעתים, בין מגמות שונות, התפתחות מהוססת ועמוסת תהיות, ספקות וחרדות. לשון אחרת, לא רק נוסחאות משולהבות של 'מתיחת קו', כמקובל בהיסטוריות קנוניות, שגם השומר הצעיר חטא בה לעייפה, אלא גם חששות, חיבוטים והתנגדויות באשר לדרך, לאופציות הרצויות ולעצם החובה להכריע. מחקרו של זית תורם להבנה של השפעות התמורות בקיבוצים השומריים הראשונים בארץ על התנועות בגליציה ובפולין, שהיו סדן היסוד של התנועה בכלל. על רקע זה נחשף לעינינו גם אופי מעורבותו של מאיר יערי בהתמודדויות של צוותי ההנהגה בשתי התנועות ה'אחיות' על אדמת פולין.

'המדריך השומרי' ראה אור בווינה (1917), לאחר שהושלם המיזוג של אגודת צעירי ציון (שליקטה במחיצתה את פליטת צעירי ציון מגליציה, שנחלצו משם עם פרוץ המלחמה), עם קבוצות השומרים הצעירים שמצאו מקלט בווינה עם משפחותיהם בפרוץ המלחמה. נאמר בו שחינוכו של השומר בתנועה מסתיים בגיל שמונה-עשרה, ללא רמז להמשך. לכך צורפה המלצה שהסיום ילווה באקט חינוכי – טיול לארץ ישראל

— על מנת שהבוגר יתבונן בבעיותיה וישקול את צרכיה כמרכיב אפשרי בהתוויית דרכו האישית. אליעזר ריגר ויששכר רייס, ממנהיגי התנועה הבולטים ומסוללי דרכה, ואחרים, שללו כל מגמה לחייב את חניכי התנועה להתמיד בזיקה אליה מעבר לגיל זה, לא כל שכן להטיל ציוויים ההופכים את ההשתייכות לדרך חיים שממנה 'ישחרר רק המוות'. הם קיוו שחניכיהם ישתלבו במערך החינוכי והציבורי של הקהילות היהודיות, שעשייתן עמדה אז בסימן התקוות לכיבוש אוטונומיה לאומית ליהודים במדינות שתעוצבנה לאחר המלחמה. הם ציפו, אפוא, לראות בחניכיהם את שכבת האינטליגנציה הלאומית העתידה ואת העתודה לצוותי ההוראה במעגל בתי הספר העבריים שיקומו, וקיוו כי יהיו עסקנים נקיי כפיים שהציבוריות היהודית תוכל להשתבח בהם.

ברור שהמפעל הציוני, או השאיפה לכונן ממלכתיות יהודית בארץ ישראל, היו מרכיב דומיננטי במסכת החינוך השומרי. זית מטעים שהעלייה הספונטנית לארץ ביולי 1920, והעליות של בודדים וקבוצות קטנות שקדמו לה, היו בגדר התרחשויות חריגות. מעשים אלה לא היו פועל יוצא של סיכומים אידאולוגיים ולא כל שכן של מאמץ מחנך, אלא סער ופרץ עצמאיים של נעורים מתפעמים. בכנסיית [כך כונה הכנס השומרי] לבוב (1920) לא אומצו, כידוע, החלטות מחייבות והעולים, שחשפו את כוונותיהם, נתקלו בכיקורת ובמסויגות. עובדה זו לא ערעה את ביטחונם שהם מפלסי דרך אלטרנטיבית (השומרים החלוצים), שלוחה שתגרוף עמה את מרב בוגרי התנועה. ברם, הם היו מפוכחים דיים שלא להניח כי ההכרעה תיפול לאלתר.

ואכן, השומרים העולים ביקשו ללמוד את התנאים בארץ ולהתנסות בה. את המסגרת להתנסותם הם עיגנו בדימוי המענג של 'המושבה השומרית', אותה מושבת קיץ אידילית ומערסלת שבהרי הקרפטים. בדמיונם הנדיב נועדה ה'מושבה' לקלוט את כל הבאים (ברור שהם הגו במספרים מתונים), להבטיח להם תעסוקה מפרנסת, לדאוג לקורת גג ולאפשר את התמדתו של צוותא שומרי כאולפנה החותרת לגבש מתווה חינוכי חדש, 'ברית חדשה'. תפקיד האפורופוס הקולט והמכין את תשתיות התעסוקה נועד להסתדרות הציונית. ואולם זו, חרף הרטוריקה הפתטית, הייתה חסרת אונים במישור הפיננסי ועשתה הכול כדי לצנן את הלחץ לעלייה שהתעורר לאחר הצהרת בלפור, ולבלום אותה.

העלייה, הסידור הראשוני וההשתלבות בקבוצות העבודה נחשפו לאלתר בפני העולים כמחדל מעיק ומביך (בלשון המעטה), כעימות אכזרי וכמאמץ הישרדות, במקרה הטוב. השומרים נאלצו לחסות בצל הפטרונז' של מפלגת הפועל הצעיר, שהייתה רחוקה מרוחם. התעסוקה הזמינה אכפה מיידית פיצול לשתי קבוצות. אחת נשלחה לאום אלעלק (פּבֶּכָה), שבו שרצה מארת הקדחת אשר שמה קץ לאחיותם מניה וביה. השנייה הופנתה לבית וגן שליד יבנאל, ומשם לביתניה שעל חוף הכנרת. גם הווייתה של קבוצה זו הייתה רצופה מצוקות של העדר תעסוקה ומחסור.

ועוד: לאוהליה זימן עצמו מאיר יערי שהנחית לקחים מאוצר רעיונותיו. הוא הסתייג מריכוזם של השומרים במושבה אחת והציע לפצל את המחנה לקבוצות קטנות של גברים שתפעלנה כסדנאות דיון בשאלות התנועה. אך העיקר – הוא הפגיע בחבריו שלא לכלול בקבוצות נשים, שכן אלה תחתורנה, או תגרומנה מאליהן, להתהוותן של משפחות, ובהן ראה יערי את הגורם העלול להרוס את הצוותא השומרי בעודו מחפש דרכו. כן הייתה לו הנחה עקרונית שהנשים אינן גורם יצירתי ואין הן עשויות לסייע למשימות הדחופות של השומרים החלוצים. ממילא הפציע רעיון הסלקציה, שהופעל בעת הרכבת הקבוצה שעלתה לביתניה עילית להכשיר קרקע לנטיעות. אקט הסלקציה היה טראומתי, מהלומה אנושה לחברות שנדחו והופקרו ל'שוק העבודה' הפרימיטיבי והמזערי של ארץ ישראל בראשית המנדט הבריטי.

למזלם של השומרים הייתה ביתניה עילית וכל אשר נתכוונה לבשר למשפח, לניסיון נפל. 'הברית החדשה' שהשומרים קיוו לגבש ולהפוך לדגל מגייס רחקה מהם ונבלעה בדכדוכם הנפשי. אין תימה שנתפסו להיסוסים ונרתעו מן היומרות לכוף על התנועה החינוכית לקחים מעשיים. הייתה בזה מידה של הגינות ונסיגה מיומרות תלושות.

המפלט המנחם נמצא לשומרים ברעיון העלייה על הקרקע, בתקווה להיאחז ביישוב חקלאי. ברם, המחשבה להפוך את היישוב-הקיבוץ לחזות הכול, ואת הקיבוציות למחיצה שומרית אקסקלוסיבית, הייתה מהם והלאה. כך נהגו אנשי בית אלפא. עם זאת, ביתם הקיבוצי הסביר פנים לכל שומר שעלה מקרוב. הם ייחלו להישארותו בקרבם ולא גינהו משהסתלק.

בקהל השומרי רווחו גם דעות אחרות. היו, וביניהם יערי, שהתעקשו לגבש מסר לאומי ופוליטי מחייב ועצמאי של התנועה. סביב המסר נתרם שיח בקבוצות השומריות השונות בארץ. יערי, שנדחק משומריה ומתח את אוהלו במקומות רבים, נטה יותר ויותר לאמץ את רעיון הבלעדיות הקיבוצית. לשיטתו, השומר הצעיר היה צריך לזווג יישובים קיבוציים קומוניסטיים (מבחינת הייצור והחלוקה) סמוכים זה לזה ככל הניתן, ולהתאגד בפדרציה נבדלת, 'כולל' בלשונו של ברל כצנלסון. את הרעיון פרש בפני כינוס השומרים ביוני 1924 בבית אלפא. הכנס לא הצמיח החלטות מחייבות. יערי לא נואש. הוא נאחז בשקיקה הטבעית שרווחה לחידוש הקשר עם התנועה בפולין ובגליציה, ועל סדן זה שקל לקדם את תכניתו ועמה את מנהיגותו. היה ברור לו, ובצדק, שלא תהיה תקומה להכרעות בדבר עשייה שומרית רציפה ועצמאית בארץ, אלא אם תטופח עתודה שתזין את שורותיה של ההתלכדות השומרית, אם וכאשר תקום. יערי החליט, אפוא, לאגף את הנרתעים ו'נמוכי הרוח' בארץ, בכך שייטע תחילה את בשורתו הרעיונית בתנועה החינוכית ויחזור משוח בכתר המנהיגות. דוד זית מלבן את השיח שבינו, 'נציג' השומרים בארץ, לבין צמרות התנועות בפולין ובגליציה ומקרבנו להבנת התמרון הזה.

נזכור, מפגש בית אלפא היה ביוני 1924. באוגוסט היה כבר יערי בגליציה והזדמן לוועידת התנועה, שהתכנסה בריטר, בימים 24-26 באוגוסט 1924. הוא נתקבל בהתלהבות, מנהיגותו בלטה בכל עניין והכתיבה את ערוצי השיח. בהרצאותיו עשה חשבון שלוח רסן עם העבר. על העלייה של 1920 אמר שהייתה צירוף כושל של אינטליגנטים מלבוב עם חברים 'פשוטים' מערי השדה. הראשונים הושפעו מהרעיונות שבאו מגרמניה. 'תכנית' המושבה השומרית, שעבד דוד הורוביץ, ביטאה חלום של נוער אינטליגנטי ותלוש מהמציאות [...] התכנית שהציע הוא, במאמרו "אנחנו ופולשתינה", הייתה עדיפה על תכניתו של הורוביץ ו ת א מ ה יותר את האידיאל השומרי ואת תנאי הארץ' (עמ' 198-199). על הגדוד השומרי במחנה שומריה, שפעל בהשראתו של מרדכי שנהבי, אמר ב'אדיבותו' הרבה כי 'החברה השומרית הייתה עדר, כזה היה הגדוד של שנהבי'. מסתבר שיערי לא התנער מההגיגים שהנחית על השומרים בביתניה. לטעמי היה יערי האיש שהפנים בצורה קיצונית את הלך הרוח של ה'וואנדרפוגל', על כל מבוכיו, והפכו לקרדום לחפור בו. כל אשר נכתב ברשימתו, 'סמלים תלושים', לא נתכוון כלל למה שמצאו בו הפרשנים הקנוניים. יערי גם מתח ביקורת על מסורת החינוך השומרי, הבחין בו התנכרות לצרכים האמיתיים של הדור והציונות, ועודד את קריאתם של אלעזר וילדר ורישרד ויינטראוב, מנהיגי התנועה בגליציה, לשינוי ערכים ברוח הבלעדיות הקיבוצית. לשון אחרת, יערי ניצל את שליחותו לגליציה כדי לעצב שם תנועה שומרית חדשה, תנועה המבינה 'נכון' את המוטל עליה (הקיבוציות!). והוא הצליח!

מריטרו נסע יערי בדחיפות לדנציג. הוא התכוון להשתתף בוועידה העולמית המייסדת של הסתדרויות השומר הצעיר שנועדה לימים 30 באוגוסט – 1 בספטמבר 1924. התנועה בפולין (לא גליציה!) היא שיזמה את הוועידה וטיוטות ההחלטות, כמובן, לא עלו בקנה אחד עם מטרותיו של יערי.

בזמנו, עוד ב-1920, אישרה פולין, כללית, את רעיון 'ההגשמה העצמית' במובן של עלייה לארץ ועשייה לקידום היישוב היהודי בה. חיים קרונגולד, ממנהיגי התנועה, פסק כי 'שאלת המושבה השומרית איננה עומדת על הפרק' (עמ' 74). התנועה הדגישה את החינוך, והניחה שבני הי"ח שיגיחו מקרבה יהיו בשלים דיים להכריע ולכוף על עצמם עול חברתי ולאומי. יהודה גוטהלף, בכיר חניכיה, ראה בחיוב את המשך היצמדותם של הבוגרים לתנועה, חרף השתלמותם במקצועות מועילים, והצטרפותם לקיבוצים חקלאיים כאשר יידבם לבם. נוסח פולין, שהיה רחוק מהחלטות אקסקלוסיביות, נתקבל גם על דעתן של הסתדרויות החדשות שצצו בארצות שונות, לרוב בדרכונם הישיר של בוגרי פולין. הוועידה המייסדת של התנועה העולמית הייתה, למעשה, פועלה של הצמרת הפולנית, שהכתיבה את הרוח ואת המינון הרעיוני, למורת רוחו של יערי. ההצהרה לסיכום הדיון על תפקידיו של הבוגר השומרי בארץ הייתה כדלקמן:

תכליתנו – כלל השקפותינו הלאומיות מבוססים על ההכשרה הרוחנית והמקצועית של הבוגרים המתכוננים לעליה לארץ ישראל ועל השאיפה להקים בארץ ישראל חברת עובדים שיתופית קונסטרוקטיבית, אשר בגבולותיה תינתן האפשרות לכל פרט ופרט להגשים את הרעיון מתוך חופש פנימי [הדגשה שלי – מ"מ].

אמנם, ההנהגה העליונה שהוקמה בתום הוועידה המייסדת כללה את מרדכי אורנשטיין כנציג גליציה, ואת יערי ואבא חושי כאנשי השלוחה בארץ ישראל. ברם, המרכז המוביל והמנחה ישב בוורשה ועל-פי חברי ההנהגה הפולניים נשקו הדברים, שוב למורת רוחו של יערי. זית מניח שנחה דעתו של יערי מחלוקת התפקידים – ולא היא, שהרי בארץ לא היה אותו זמן שום ארגון שומרי ממוסד שיכול היה לגבות את יערי.

וכיוצא בזה, ב-2 בספטמבר, כלומר למחרת הנעילה של הוועידה העולמית, ישב כבר יערי בוועידת 'ברית הנוער', איגוד של נוער יהודי לפעולה נמרצת בבניין הארץ, שנועד להיות מסונף להסתדרות הציונית. שני ארגונים חברו לקדם התוועדות זו והם גם ניהלו את הדו-שיח ביניהם על גיבוש תכנית הפעולה. היו אלה ה'בלאו-וייס' מגרמניה ו'השומר הצעיר' מגליציה. יערי בא להתוועדות עם אנשי גליציה ודאג שהם יאישו את המזכירות ואת התפקידים העיקריים. נציגי פולין לא זומנו או לא באו, ומתמיה שיערי לא ידע אותם או פעל בניגוד למגמות שהנחו את הוועידה העולמית, שהתכנסה, כאמור, קודם לכן, ולא במקרה. זית מכתיר את המצע הרעיוני של 'ברית הנוער' כחלוצי וכמקסימליסטי, ומתפעם, תוך שאיננו מדייק:

עם הקמת 'ברית הנוער' השיג השומר הצעיר לראשונה שליטה במוסד כללי ומוכר רשמית על ידי המוסדות הציוניים [...] והסתדרות העובדים [...] החל מ-1924 הייתה תנועת השומר הצעיר העולמית [...] והתנועה השומרית בפולין לא רק מרכז התנועה השומרית בעולם, אלא גם ארגון נוער בעל מעמד ציבורי מוכר בתנועה הציונית (עמ' 155).

תמהני. הרי לפולין לא היה מעמד ב'ברית הנוער' והיא גם לא חיפשה אותו באפטרופסותו של יערי. רצה זית לומר אולי שהייתה זאת גליציה, ואולם היודע את מצבה הירוד של התנועה שם אינו יכול למלט עצמו מן התחושה שיש כאן הערכה המחטיאה את האמת לחלוטין.

סוגיה מרתקת שזית לא מתמודד עמה, היא חידת קיומן של שתי תנועות שומריות (פולין וגליציה) מסויגות זו מזו במדינה אחת (פולין העצמאית). נכון, גם הציונים הכלליים לא הצליחו לכוון מפלגה אחידה, כאילו לא קמה המדינה הפולנית ולא בטלו

החלוקות של פולין. בקצרה צריך לומר שמאחורי התבדלות זו ניצב מאיר יערי, אשר ניחן ללא ספק בחושים חדים והבחין במסעו ב-1924 כי אנשי פולין אינם מחסידיו ואינם מתפעלים – לא מן הבהילות לאקסקלוסיביות קיבוצית, ולא מן הרטוריקה המרקסיסטית שיערי החל להשתעשע בה. הוא הימר על גליציה, אימצה וביצרה כמשלטו האסטרטגי בפולין. האפוטרופסות הזאת לא היטיבה עם גליציה, ותולדותיה לימים הם עדות לכך.